

České divadlo 19. století – bibliografická rešerše

Roman Švehlík, 2. ročník kombinovaného studia

Základní odbornou literaturou pro studium českého divadla 19. století jsou **Dějiny českého divadla II., III. díl.** (Praha: Academia 1969, 1977.) Hlavním redaktorem všech čtyř dílů byl teatrolog František Černý. Na vydání se však podílela celá řada významných divadelních vědců: Jaroslav Bartoš, Adolf Scherl, Bořivoj Srba, Ljuba Klosová, Eva Šormová a další.

Jmenované svazky poukazují na problematiku periodizace divadelního vývoje. Devatenácté století vyrůstá z osvícenecké tradice a zrodu měšťanského divadla, které v českých zemích podnítilo i národní obrození. Pokud chceme mluvit o českém divadle a dramatu 19. století, musíme reflektovat vývoj již od poloviny osmdesátých let století osmnáctého. Stejný problém nastává na konci periodizace. Třetí svazek Dějin vymezuje vývoj českého divadla léty 1885 – 1918. Tento přesah do století dvacátého umožňuje lépe uzavřít důležitou etapu našeho divadla, které profesionalizuje a současně se dostává do evropského kontextu.

Výhodou Dějin českého divadla je jejich obsahové dělení. Svazky nejsou děleny podle časové přímky, ale každé období je dále členěno na podkapitoly. Tímto způsobem lze přehledně získat informace například o divadelním obecnství, jevištním prostoru, loutkovém divadle či ochotnickém divadle. Právě Dějiny českého divadla upozornily na významný fakt, že ochotnické divadlo nelze oddělovat od divadelního vývoje a že je jeho velmi důležitou součástí po celé devatenácté a dvacáté století.

Kladnou stránkou Dějin českého divadla je bohatá obrazová příloha, poznámkový aparát i rejstříky. V době svého vzniku mělo dokumentární hodnotu i vydání gramofonových desek, které reprezentativně mapovaly dějiny českého divadla.

Při četbě je nutné brát na vědomí, že knihy vznikaly zejména v období normalizace, čemuž odpovídá i hodnocení obecné historie z pohledu marxistického dialektického vývoje dějin. Termíny typu „utužení feudální reakce“ nebo „maloburžoazní demokratický divadelní program“ musíme přehlédnout a upravit podle dnešního výkladu. Je však pravdou, že zatím nevyšly jiné dějiny českého divadla, které by daly do souladu společenský vývoj a jeho odraz ve vývoji českého divadelnictví.

Zatímco ve druhém dílu najdeme kapitoly o všech divadelních druzích (činohra, opera, balet), v díle třetím již poznámky k hudebnímu či tanečnímu divadlu nenajdeme. Celý díl je věnován pouze činohernímu divadlu, což je velmi zúžený pohled na divadelní 19. století.

Předminulé století je typické tím, že v divadelní produkci stále převládají opery a později i operety.

Další rozsáhlou publikací jsou **Dějiny českého divadla** od Jana Vondráčka (Praha: Orbis, 1956, 1957). Již název díla je zavádějící. Nejedná se o zpracování celých dějin českého divadla, ale pouze o období let 1771 – 1846. I když byla tato rozsáhlá práce vydána v padesátých letech, není ještě postižena ideologickým dogmatem.

Kladem těchto dějin, které se dotýkají první poloviny devatenáctého století, je bohatá faktografie. Vondráček je produktem pozitivistické faktografické vědy a zahrnul tak do knihy podrobné údaje o příjmech společností, seznamech herců, cituje dopisy. Nalezneme zde materiály, které bychom dnes jen stěží dohledávali.

Práce je významná i tím, že Jan Vondráček opravuje a dokládá chyby a mýty, které se v historii českého divadla objevovaly. Chyby přejal do své práce například Karel Sabina či J. J. Stankovský, kteří byli v devatenáctém století často citováni.

Problematická zůstává tato kniha ve svých kontextech k době, ve které divadlo vznikalo. Při četbě tak nabýváme dojmu, že etapy našeho divadelnictví se otevírají s příchodem dramaturga (např. Štěpánka) a poté se uzavírají jeho odchodem. Kočovné divadlo tak plní svou funkci pouze na venkově a lidové divadlo je chápáno jako divadlo nižší estetické úrovně, které se do dalšího divadelního vývoje nepromítá.

Zajímavým kontextem, který je patrný z Vondráčkova díla, ale není příliš akcentován v akademických dějinách divadla, je spojitost německého a českého divadla. Spojitost, či přímo závislost. Tuto problematiku zpracovává Dalibor Tureček ve své nové publikaci **Rozporuplná sounáležitost** /německojazyčné kontexty obrozeneckého dramatu/ (Praha: Divadelní ústav, 2001.) Tureček se snaží akcentovat divadelní text. Svojí analýzou a postižením funkčních vztahů mezi jednotlivými prvky struktury (metoda strukturalistické analýzy) se snaží postihnout základní rysy dobové produkce. Zajímá ho zejména Tyl, Kotzebue, Raupach, Raimund či Grillparzer. Tureček dokazuje, jak vypadala ideální norma psaného dramatu, zabývá se povahou českých překladů a adaptací, současně sleduje žánrovost látek.

Tato práce je určena zejména těm, kteří již mají obecné povědomí o českém divadle 19. století. Není v možnostech zvolené metody Turečkovy, aby kniha postihovala vyčerpávající či systematickou syntézu. Jde o to, postihnou jádro obrozenecké dramatiky 1. poloviny 19. století.

Tento pohled na historii našeho divadla boří obrozenecké představy o české dramatice jako vymezování se proti „německému živlu“. Dokazuje, že nejde o prosté střetávání

národních kultur, ale na základě podnětů z německé literatury získávání obecného pohledu. Drama mělo v době národního obrození specifické místo v rámci kultury, ale dané (jungmannovské) normy nabývaly různorodých podob a funkcí.

Poslední zde jmenovanou publikací, která se snaží postihnout vývoj českého divadla je kniha Jana Císaře **Přehled dějin českého divadla** (Praha: AMU, 2006.). Autor vytvářel skripta pro potřeby studentů umělecké vysoké školy. Také Císař vidí v devatenáctém století přelom v dalším divadelním vývoji. Zatímco akademické dějiny volí 2 přelomy, Císař hovoří pouze o jednom – otevření prvního českého profesionálního divadla, Prozatímního divadla.

Císař volí sociologický přístup k dějinám českého divadla. To sebou přináší klady i zápory. Kladem práce je postihnutí divadla ve společenském kontextu a nikoliv separátně či uzavřeně do sebe sama. Tím se však autor dobrovolně vzdává mnohých historických údajů a faktografických údajů. Chybí zde též rejstříky a poznámkový aparát.

Encyklopedické publikace jmenují alespoň dvě. Tou první je obsáhlá kniha **Národní divadlo a jeho předchůdci** (Praha: Academia, 1988.). Redaktorem knihy byl Vladimír Procházka. Jedná se o slovník umělců divadel Vlastenského, Stavovského, Prozatímního a Národního. Lexikon se snaží postihnout působení umělců od 80. let 18. století až do 80. let století dvacátého. Z hesláře slovníku je zřejmé, že postihuje i vývoj divadla v celých Čechách, protože zaznamenává i umělce, kteří byli alespoň sezónu v angažmá pražských divadel, ale poté zůstali věrni Brně, Ostravě, Plzni apod.

Obsah hesla tvoří biografický údaj, zjištěná angažmá a stručný popis tvorby umělce. Pro další studium je důležitý výběr rolí a názvy děl. Pro další orientaci zde najdeme i bibliografii a diskografii.

I když tento slovník nemůže ve své šíři postihnout všechny umělce, kteří působili na scénách v Praze, je možným „odrazovým můstkem“ pro další bádání. Pro zkoumání divadla devatenáctého století je o to důležitější, protože prameny se stále hůře dohledávají.

Druhou přehledovou knihou je **Kalendárium dějin českého divadla** od českého divadelního historika Františka Černého (Praha: Svaz čsl. div. umělců, 1989.). I tato publikace se snaží monitorovat divadlo od počátků až do roku 1945. Devatenáctému století je věnována velká pozornost. Kniha je strukturována etapově a časově. K datu přiřazuje autor významnou událost.

Kniha může sloužit pouze jako pomocný materiál pro časovou orientaci. Události nejsou dále vysvětlovány, nejsou dány do kontextu vývoje českého divadla. Pro rychlé vyhledání, například premiéry významné hry, je však publikace ideální.

Opomenout bychom neměli ani historii, která často bývá divadelními historiky zanedbávána. Pokud mluvíme o devatenáctém století, musíme si všimnout i kočovných divadelních společností a loutkového divadla.

Historie kočování po venkově je přesně určena rokem 1848. Do tohoto roku se můžeme na venkově setkávat pouze s německými kočovnými společnostmi nebo ochotníky. Staříčká kniha **Dějiny venkovských divadelních společností** od Vojty S. Táborského (Praha: Svaz čl. herectva, 1930.) trpí stejnou „vadou“ jako Dějiny českého divadla prof. Vondráčka. Vychází z pozitivistického pohledu na vědu, nezařazuje kočovné společnosti do obecných dějin divadla, nevytváří kontexty. Přesto zde najdeme velmi mnoho (dnes již často nedoložitelného) faktografického materiálu. Chybí zde rejstříky a poznámkový aparát je minimální.

Pokusem o zařazení kočovného divadla do obecných dějin českého divadelnictví je nová publikace Jiřího Frýzka **K počátkům českého kočovného divadla** (Ústí nad Orlicí: OFTIS, 2004.). Autor zde sleduje manžele Vicenovy od jejich hereckých počátků u první české divadelní společnosti Josefa Aloise Prokopa až po založení své vlastní společnosti. Snaží se analyzovat hry společnosti, popsat přípravu inscenace i zařadit kočovné divadlo do kontextu českého divadelnictví.

Autor dokazuje, že na vývoj divadla devatenáctého století nemá vliv pouze divadlo pražské, ale i venkovské. Musíme si uvědomit, že většina umělců, kteří se stali oporami Prozatímního či Národního divadla, si prošla venkovskými štacemi a své zkušenosti tak přenesla do kamenných divadel.

Významným příspěvkem k dějinám českého divadla je dnes již klasická publikace Jaroslava Bartoše **Loutkářská kronika** (Praha: Orbis, 1963.). Tato kniha reflektuje právě 19. století a zařazuje loutkové divadlo do kontextu obecných dějin českého divadla. Všimá si nejen loutkářů (např. Matěj Kopecký), ale i jejich společenských poměrů, loutkových her a dalších umělců, kteří ovlivnili vývoj loutkového divadla (Josef Mánes či Mikoláš Aleš).

Kniha obsahuje poznámkový aparát, četná vyobrazení i rejstřík. Československo bylo často nazýváno loutkářskou velmocí a dnes se na přímé vlivy loutkového (alternativního) divadla často zapomíná.

Pokud si chceme vytvořit plastický obraz divadla 19. století, nesmíme opomenout divadelní kritiku. Kritika jako vědecká disciplína se začíná rozvíjet zejména díky Janu Nerudovi. Nerudova reflexe probíhala v letech 1859 – 1880 v Národních listech a dalších novinách a časopisech. Souborně pak byly recenze a referáty vydány v mnoha vydáních. Vycházím z pětisvazkového vydání Jan Neruda **Divadlo** (Praha: F. Topič, 1907 – 1910.).

Neruda se zajímal o divadelní život v Praze opravdu důkladně a zanechal nám významné doklady zejména o Prozatímním divadle. (Je známo, že Neruda nikdy nepřišel do Národního divadla.)

Neruda se snaží o komplexnost pohledu. Nejde mu jen o reflexi dobového repertoáru, ale najdeme zde životopisy, vzpomínky, nekrology a obecnější úvahy. Neruda ve svém rozsáhlém díle vytváří základní pravidla vznikající divadelní kritiky.

Rozsáhlé črty o hercích a herečkách 19. století zanechal i Jakub Arbes v knize **Z galerie českého herectva** (Praha: J. Otto, 1889.). Najdeme zde rozsáhlé medailony například o Jindřichu Mošnovi, Otýlii Sklenářové-Malé, Jakubu Seifertovi a dalších. Arbese zajímal herecký život spíše okrajově, ale i v dalších črtách se vždy vracel k českým hercům či herečkám. Příkladem je jeho další kniha **Záhadné povahy** (Praha: Melatrich, 1941.), kde nalezneme rozsáhlý medailon o Františku Krumlovském.

Posledním zdrojem poznání divadelního života 19. století jsou herecké vzpomínky. Je samozřejmé, že k hereckým memoárům musíme být obezřetní, ale přesto se většina hereckých vzpomínek předminulého století liší od „veselých vyprávěnek“ současných herců. Často z nich vycházejí i akademické dějiny.

A tak zatímco vzpomínání Jindřicha Mošny stojí na bázi veselého vyprávění o životě hereckém, vzpomínky herce J. L. Turnovského **Z potulného života hereckého** (Praha: Jaroslav Pospíšil, 1892.) nám zanechávají zajímavé vzpomínky na J. K. Tyla a herecké kočovné společnosti. Podobně **Paměti F. F. Šamberka** (Praha: Jaroslav Pospíšil, 1906.) reflektují drama druhé poloviny 19. století.

Výjimečné jsou memoáry Jiřího Bittnera s názvem **Z mých pamětí** (Praha: F. Šimáček, 1894.). Bittner si totiž velmi pečlivě vedl deník a z těchto záznamů čerpal i ve svých vzpomínkách. U Bittnera najdeme významnou vzpomínku na působení manželů Bittnerových u divadla Meiningenských a v divadle Viktoria v Berlíně. Je dokladem o přímém ovlivňování českého divadla divadlem německým a též o kulturní vyspělosti divadelní ve 2. polovině 19. století.

Má bibliografie nezahrnula knihy, které pojednávají o dramatu z hlediska literární teorie či dějin literatury a nereflektovala filozofii dějin. Avšak jen knihy o našich kulturních dějinách a filozofii národního obrození by vydaly další bibliografickou práci.